

УДК 37(09)

Станіслав Пономаревський, кандидат філологічних наук, доцент,
докторант Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України,
м. Київ

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ШКІЛЬНИЦТВА В РОСІЇ

У статті проаналізовано розвиток української освіти та шкільництва в Росії. Визначено роль і місце останніх у процесах збереження української ідентичності в умовах чужини, а також окреслено становлення української шкільної та вищої освіти у Башкортостані.

Ключові слова: освіта, шкільництво, мовний, ідентичність, національний.

Літ. 7.

Постановка проблеми. Потреба дослідження проблем розвитку української освіти діаспори зумовлена інтенсифікацією процесів інтеграції суспільного життя, зростанням інтересу до порівняння освітніх показників, появою нових освітніх моделей. Процеси розбудови системи освіти та шкільництва в Україні вимагають неодмінного використання в теорії та практиці шкільництва багатого педагогічного досвіду українців – як тих, що споконвіку проживали на рідній землі, так і тих, які з різних причин і обставин змушені були емігрувати до інших земель і держав.

Аналіз актуальних досліджень. Місце та роль, процеси розвитку української освіти та шкільництва досліджували С. Русова, Ю. Стечишин, М. Марунчак, А. Горохович та інші видатні педагоги. На російських теренах це намагалися з'ясувати В. Бабенко, В. Черномаз, В. Чумаченко, Л. Найдено та інші. Однак, їх зацікавлення обмежувалися суто історичними ретроспективами у підходах до процесів становлення освіти. У результаті освітній компонент у сучасному висвітленні, місце його у сферах буття закордонного українця залишається маловивченим.

Метою даної статті є обґрунтування можливостей української освіти та шкільництва як найважливішого засобу збереження української ідентичності в умовах діаспори. З поміж країн проживання українських емігрантів ми обрали Росію, де ці процеси ускладнені завдяки значній полікультурній ситуації.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах українці Росії, перебуваючи нащадками емігрантів у другому, третьому або й четвертому поколіннях, роблять усе можливе для збереження української мови, культури, національної ідентичності. Саме ці завдання ставить Об'єднання українців Росії у контексті розробки загальної програми майбутнього українців

Російської Федерації в XXI ст. Важливе місце у даній програмі відведено також розвитку української освіти. Серед освітніх завдань можна виділити три напрямки:

1) розвитку українських двомовних програм та двомовного навчання (російська й українська мови) як “єдиної життєздатної методики”;

2) максимальної участі у культурному житті національної громади з метою закріплення та використання мови при особливій увазі до участі молоді в усіх аспектах життя спільноти;

3) підвищення професійного рівня вчителів в українських мовних, шкільних, позашкільних, виховних програмах.

Сучасна українська освіта в Російській Федерації хоча й різноманітна за формами втілення, освітніми напрямками, регіональними відмінностями, якістю шкільної та позашкільної підготовки, але ставить за мету охопити усі вікові групи й рівні навчання, від дитячих садків до університету. З цією метою створена й продовжує множитися мережа різних типів шкіл, від суботніх, недільних, церковних, початкових до середніх двомовних. Починаючи з 90-х років XX ст. триває процес запровадження викладання української мови, літератури, культури, історії, українознавства в деяких вищих навчальних закладах (філії Московського відкритого гуманітарного університету в Уфі, Тюменському, Воронежському, Саратовському, Томському та інших університетах).

У багатьох країнах, де оселилися українці, діють школи українознавства, асоціації, гуртки, які разом із церквою, молодіжними та іншими громадськими організаціями допомагають утримувати молодь при українській громаді й спиняти, принаймні на деякий час, процеси асиміляції. Українознавчі школи, засновані українською еміграцією 40-х років XX ст. на Заході, а пізніше подекуди підхоплені з 90-х років і в східній українській діаспорі, мають на меті

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ШКІЛЬНИЦТВА В РОСІЇ

“зберегти українську мову, освіту, не відірватися від культури своїх батьків. Тільки тоді українці можуть стати повноцінними громадянами “нової Батьківщини” [1, 34]. На жаль, сьогодні стан українського шкільництва як на Сході, так і на Заході, не є задовільним: у 1975–1976 навчальному році, наприклад, у США школи українознавства працювали з 3559 учнями, а в 1997–1998 рр. – лише з 2611 (О. Воловина) особами.

У Російській Федерації такі курси взагалі поодинокі й включають, як правило, кілька десятків учнів, яких почасти готують некваліфіковані вчителі, однак українознавчі курси та школи продовжують у цілому виконувати свої навчально-виховні функції й стають освітнім притулком і для нових емігрантів з України, що прибувають у чужі країни поселення й на початку третього тисячоліття – так званої “четвертої хвили”. На російських теренах прикладом продуктивності українознавчих курсів виступає, наприклад, діяльність українського національного молодіжного гуртка “Лелеки” м. Нижнекамська Республіки Татарстан. Насамперед дітям, які відвідують даний гурток (до 20 осіб), психологічно й ментально полегшується адаптація до умов складного багатоетнічного суспільства Татарстану. Однак, Євген Савенко, голова НКАУ Нижнекамська, крім того, вважає: “Нашою метою є не лише полікультурна адаптація, але й завдання втримати національне шкільництво, повсякчас поповнювати його учнями, пам’ятаючи неспростовну істину: місце української дитини в українській школі. Не забуваймо, що без школи втрачимо мову, без мови втрачимо молодь, а без молоді – губимося всі разом” [6, 22].

Українська громада, яка існує на американському континенті або у Європі вже більше ста років, не тільки не занепадала за такий тривалий час, а й зміцніла. Без сумніву, це сталося завдяки тому, що українська молодь, яка зросла, змогла стати гідною зміною старшому поколінню, що вже відійшло або відходить від громадських справ. Першочергова роль у вихованні української молоді тут належить рідним школам, школам українознавства. У правильнику для учителів школи українознавства асоціації “Самопоміч” у Нью-Йорку зазначено: “... завданням школи українознавства є не лише інтелектуальне виховання (опанування українською мовою, ознайомлення з історією України, її культурою і т.д.), але також національне виховання молодих українських дівчат і юнаків як свідомих громадян і провідних членів української нації” [4, 19].

Подібні правильники або проспекти-пам’ятки почали отримувати й учні шкіл та гуртків

українознавства в українській діаспорі Росії, де поряд з розкладами занять, правилами поведінки та переліком позашкільних заходів чітко визначена мета такої школи або гуртка, роз’яснюється, що означає бути справжнім активним членом української громади. Першою чергою увага акцентується на свідомості своєї національної належності, етнічному походженні, знанні та володінні мовою, вболіванні за Україну, її державну гідність, історію, культуру, а також пояснюються можливості та перспективи розвитку місцевої української громади. Такі проспекти поширюються, наприклад, серед молоді Петрозаводська, Мурманська, Сочі-Лазарівського, Петропавлівська-Камчатського, Новосибірська, Татарстану та інших міст і регіонів Росії. Діаспора намагається виховувати українську молодь з думкою про Україну. Але даються взнаки й асиміляційні процеси: юні українці перестають бути тим винятком в іншомовному середовищі, яким були їхні батьки. Така ситуація зберігається як на Сході, так і на Заході мешкання діаспорних осередків. Враховуючи ці процеси, прагнучи до етнічного збереження, свідомі українці в діаспорі активізують діяльність світських і релігійних інституцій, мистецьких та театральних студій, молодіжних організацій, які переслідують мету “... об’єднати, згуртувати, виплекати й загартувати українську національно-свідому, активну й державницько-творчу молодь” [5, 90].

Процеси становлення та розвитку українського шкільництва поза межами України стали можливими завдяки, по-перше, активним діям українських громад в місцях проживання, по-друге – особистій подвижницькій ініціативі. Одним із цікавих проявів поєднання громадської та особистої ініціативи в організації української освіти та шкільництва може бути діяльність національно-культурної автономії українців Башкортостану “Кобзар”.

Організація української освіти в Башкортостані розпочалася в 90-х роках ХХ ст. разом з процесом національного відродження українців республіки. Один із розділів “Програми національного відродження українців Республіки Башкортостан”, прийнятої на І з’їзді українців Башкортостану 14 березня 1992 року і доповненої на ІІ з’їзді українців РБ від 21 січня 1995 року, мав назву “Мова і народна освіта”. Аналізуючи ситуацію зі станом українського слова в Башкортостані, делегати відзначали, що рідна мова функціонує лише на побутовому рівні в місцях компактного проживання українців, зокрема в тих українських поселеннях, котрі заснували ще в кінці ХІХ – на

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ШКІЛЬНИЦТВА В РОСІЇ

початку ХХ століття вихідці з українських регіонів, які потрапили до Башкирії в пошуках вільної землі. Та старша генерація українців, яка разом з мовою принесла на башкирську землю свої традиції та звичаї, фольклор, мову та систему народного виховання поступово з плином часу відходить. Тому першочерговим завданням, відзначили делегати, необхідно вбачати створення чіткої системи українознавчої освіти, яка могла б охопити усі ланки навчально-виховного процесу. Був намічений ряд проблем з відродження та розвитку української мови в Башкортостані, у тому числі: створити безперервну систему української національної освіти, в місцях компактного проживання українців відкривати українські дитячі садки та школи, вводити до навчальних шкільних програм за підтримки місцевих адміністрацій та ініціативи місцевих українських громад українську мову й літературу, історію та вивчення культури українського народу.

На сьогодні це завдання в межах республіки в цілому виконане. Зокрема, створена досить унікальна для сучасного російського соціокультурного простору система безперервної української освіти, функціонує цілий ряд навчально-виховних закладів, де згадані вище завдання поступово втілюються в життя.

Українознавчий навчальний цикл, зокрема, представлений у закладах: села Золотоношки Стерлітамацького району – у дитячому садку та Золотоношській середній загальноосвітній школі; села Санжарівки Чишминського району – у Санжарівській неповній загальноосвітній школі; села Троїцьке Благоварського району – у середній загальноосвітній школі; села Степанівки Аургазинського району – у середній загальноосвітній школі; міста Салавата – у недільній українській школі; міста Уфі – у середній загальноосвітній школі № 9 та недільних: національній українській школі ім. Т.Г. Шевченка, національній українській школі “Злагода”, в українському національному дошкільному центрі “Дзвіночок”.

З 1997 по 2004 рік окремі українознавчі навчальні компоненти (українська мова, українська художня культура, етнопедагогіка) викладалися в Уфимському педагогічному коледжі № 1, де студенти відділення “навчання в початкових класах” оволодівали також додатковою спеціалізацією “вчителя української мови”. Як правило, сюди вступали учні з місць компактного проживання українців у Башкортостані, зокрема із сіл Золотоношки, Степанівки, Іваненкове, Санжарівки. Серед студентів перебували також і ті, чий навчальні пріоритети

були пов’язані з бажанням вивчити іншу мову, пізнати іншу культуру, дехто мав серед родичів вихідців з України тощо. Етнічний склад студентів даної спеціалізації, таким чином, був доволі розмаїтим: українці, татари, башкири, росіяни, чуваші, мордва, білоруси. Початковий рівень сприйняття та володіння українською мовою у більшості студентів був мінімальним, лише вихідці з українських сіл користувалися на побутовому рівні розмовною мовою й розуміли україномовного викладача. Тому вчителям довелося розпочинати з етапу слухання, сприймання на слух та елементарного мовного розуміння. Однак, завдяки мотивації навчання та цікавості студентів до вивчення предметів українознавчого циклу випуски спеціалізації “українська мова” стали можливими (їх здійснено 7). Про зацікавленість студентів коледжу до даної спеціалізації свідчать започаткування тут українського фольклорного колективу “Червона рута”, котрий зумів заявити про себе на республіканському рівні, студентські ініціативи проведення Шевченківських днів, розробки та втілення фольклорних композицій, днів української та слов’янської писемності та мови. За період 1997 – 2004 рр. близько тридцяти випускників коледжу здобули додаткову спеціалізацію. Частина з них повернулася працювати до рідних сіл саме вчителями дисциплін українознавчого циклу.

Після 2000 року з причин демографічного характеру кількість абітурієнтів до педагогічного коледжу значно зменшилася, тому набір на українське відділення адміністрацією був призупинений. З іншого боку, ці короткотривалі спроби українознавчого навчання на рівні середньої спеціальної освіти виявилися вдалими, що й дозволило на початковому етапі підготувати власні українські педагогічні кадри для забезпечення викладання ряду навчальних дисциплін у сільських школах республіки з компактним проживання українського населення.

Наступний етап становлення української освіти у Башкортостані було реалізовано у 1998 році з відкриттям філії Московського державного відкритого педагогічного університету ім. М.О. Шолохова в Уфі (нині Уфимська філія ДОО ВПО “Московський державний гуманітарний університет ім. М.О. Шолохова”), де на філологічному факультеті університету студенти спеціальності “Російська мова й література” почали вивчати додаткову спеціальність “Українська мова та література”. Тут українська вивчається як іноземна (друга слов’янська мова) з 1 по 5 курс. Також студенти опановують історію української літератури від найдавніших часів до

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ШКІЛЬНИЦТВА В РОСІЇ

сучасності. Значна увага при цьому надається читанню в оригіналі творів класичної та сучасної літературної спадщини, що, на думку викладачів, не тільки збагачує словниковий запас, але й формує світогляд. Важливою ланкою опрацювання текстів є університетська бібліотека української літератури, яка налічує більше 5 тисяч україномовних примірників. Навчальним планом передбачена обов'язковість виробничої педагогічної практики, яку студенти проходять на базі СЗШ № 9 м. Уфи – базової республіканської української школи. Це вимагає теоретичного опанування дисциплін з методик викладання мови та літератури. Крім того, в процесі навчання студенти вивчають основні принципи та методи з теорії та практики перекладу, що дозволить їм практично використовувати свої знання як перекладачам з української мови. Потреба в українсько-російських перекладах стає відчутною в Російській Федерації, особливо з пошквалюванням міграційних процесів з України до Росії у зв'язку з економічними та соціальними міграціям.

Сьогодні одним з найбільш ефективних і впливових чинників, від якого залежить самоідентифікація етнічних українців, є вплив на етнічно-закорінену свідомість, що найбільш яскраво виявляється на фольклорно-етнографічно-побутовому рівні (традиційна обрядовість, пісня, страви, ремесла, символіка тощо). Цей чинник є важливим, однак невизначальним. Основним фактором збереження національної самобутності, як засвідчує досвід українців діаспори, все ж виступає система національної освіти, яка не лише забезпечує знання рідної мови, історії, культури, але й забезпечує національне виховання, яке є самозрозумілою життєвою необхідністю для розвитку нації. Місцем її здійснення може бути тільки національна навчально-виховна установа з національним вчителем-вихователем. Адже, як стверджував видатний український педагог Костянтин Ушинський, “не зважаючи на сходиність педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета, свої особливі

засоби досягнення цієї мети”. В умовах, коли Україна переживає явище “четвертої” еміграційної хвилі, у якій виявляються задіяними десятки тисяч українських дітей і молоді, що змушені разом з батьками жити й навчатися в умовах чужого оточення, ця проблема постає надзвичайно актуальною.

Висновок. Отже, перед освітянами українського зарубіжжя нині стоїть важливе завдання – використати увесь набутий досвід для розвитку шкільництва на чужині, примножити його, на традиціях попередніх поколінь відпрацювати оптимальну структуру навчальних закладів рідною мовою з метою збереження української ідентичності та подальшого розвитку українства в зарубіжному світі.

1. Гарай Б. Основні заложення виховного процесу СУМ, проблеми та завдання / Б. Гарай // В справах шкільництва, освіти і виховання. Доповіді і дискусії. – Брандфорд. – 1977. – №3. – С. 234 – 255.

2. Піскун В. Освіта українського зарубіжжя: питання взаємокультурного проникнення в країнах проживання / В. Піскун // Освіта в українському зарубіжжі: Матеріали першої міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Віпол, 2001. – С. 180 – 198.

3. Русова С. Націоналізація школи / С. Русова // Рідна школа. – 1992. – №2. – С. 16 – 33.

4. Самчишин М. Напрямок української виховної системи / М. Самчишин // Другий Світовий Конгрес Українців. Матеріали. – Торонто-Нью-Йорк-Лондон, 1986. – С. 86 – 104.

5. Сулима М.В. Українська діаспора в Росії / М. Сулима // Український вимір. – 2004. – №2. – С. 98 – 109.

6. Троцинський В., Попок А. Проблеми етнічного відродження східної української діаспори / В. Троцинський, А. Попок / Українські варіанти. – 1997. – №1. – С. 20 – 43.

7. Федоренко Є. Шкільна Рада: досвід і проблеми / Є. Федоренко // Золота книга школи українознавства асоціації “Самопоміч” у Нью-Йорку (1949 – 1999). – Нью-Йорк, 1999. – 542 с.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2011

“І я бачив – нема чоловікові кращого, як ділам своїм радіти, бо це доля його!”

Старий Завіт
(Екз. 3. 22).

